

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

ЮРІЙ ПРИВАЛОВ,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальних експертиз Інституту соціології Національної академії наук України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

YURII PRYVALOV,

PhD, Senior Research Fellow at the Department of Social Expertise, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

csep@csep.kiev.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0935-5265>

Життєві цінності¹

«Життєві цінності» як предмет філософської та соціологічної рефлексії в історії цих наук здобувалися різних тлумачень та підходів. Однак емоційна забарвленість сьогоденних поглядів на цей предмет засвідчує, як зауважив би класик, кризу самого жанру. Криза жанру, якщо розглядати це визначення у системі науки, є ніщо інше, як криза методологічних настановлень щодо предмета дослідження. В нашому випадку то є криза класичної методологічної наукової парадигми — рефлексійної. Парадоксність і якийсь «таємний сенс» ситуації полягає в тому, що сам предмет наукового дослідження виник і вможливився як предмет лише по набутті рефлексійного методологічного настановлення класичного, завершеного вигляду.

За часом, як на європейську наукову культуру, цей факт можна віднести приблизно до межі XVIII–XIX століть. Під цей момент, на думку дослідників, стався фундаментальний поділ буття: до первинних (сутнісних) та вторинних (речевих) атрибутів додається третій стан — поціновувальний. Іншими словами, виникає «значущість-для-індивіда» різних шарів буття, що надає можливості увести «ціннісний шар» до онтологічної структури світу. (Тут ми не претендуємо на однозначну часову інтерпретацію факту. Позаяк, наприклад, за менш жорстких історичних передумов можна говорити про виникнення в культурі «третього шару» вже з моменту задомінування християнства в Європі. З достатньою часткою впевненості тут можна стверджувати лише те, що виокремленість цього шару як предмета наукової рефлексії сталася по випрацюванні належних філософських та загальнонаукових процедур і понять.) Але запровадження «поціновувального шару буття» до предметової ділянки науки від

¹ Публікація присвячена пам'яті професора Юрія Саєнка.

самого початку спричинило неподоланні методологічні труднощі. Полягали вони в тім, що за предмет наукового розгляду на цей випадок правила ситуація «значущості» буття для суб'єкта (момент, що засадничо не надається до логічного аналізу через свою ситуативність та абсолютно особистісний зміст).

Саме з цим «моментом» і пов'язана методологічна криза. Для з'ясування «парадоксовості» зазначимо, що на індивідуальному рівні механізм рефлексії — самосвідомість — є настільки необхідним, що видається абсурдною заява про його кризу як методу. Одначе йдеться про одну із складових рефлексії — предмет її відношення, який у випадку із суб'єктивною значущістю (цінністю) втрачає соціально-культурне підґрунтя, тобто «зовні виражену», верифіковану та вимірювану наукову форму.

Здавалося б, що для соціології всі оці метафізичні витлумачення «методу» не є суттєвими, позаяк її предмет відпочатково й завбачувався як пересічно-статистичний коефіцієнт значущості будь-якої події у світі (чи їхньої сукупності) для індивіда. Але «таємний сенс» ситуації полягає в особливій якості всезагальної перетвореної форми духовності рефлексії, яку образно можна було б визначити як ефект «троянського коня». «Розв'язуючи» проблему впровадження кількісно невизначеного предмета як предмета науки, загальнонаукове методологічне настановлення саму соціологію як науку ставило перед нерозв'язаною проблемою: абсолютно специфічний предмет науки може виникнути лише на абсолютно специфічному підґрунті. Одначе наука і як феномен (на онтологічному рівні), і як ноумен (на рівні соціальному), будучи соціальним інститутом (спосеред інших), має спільне підґрунтя та спільну природу, тобто є однозначно визначеною, за умови її існування у статусі науки, у будь-якій культурі. Звідси — висліди наукового спостереження за кожним, навіть «найказковішим», предметом матимуть наукові характеристики, до яких, розуміючи всю умовність таких класифікацій, ми залічуємо: «зовнішню», просторово-часову спостережуваність; тотожність собі у просторово-часовім континуумі спостереження; сенсову інваріантність мови вимірювання (опису) як стосовно систем, так і стосовно процесів перетворення.

Спробуємо коли й не подолати, то певною мірою пом'якшити гострину вище позначеного міфологічного сюжету для соціології цінностей. Досить побіжного ретроспективного погляду на аксіологічні теорії, аби переконатися, що їхній змістовий план рухається за контуром старої античної дилеми між Богом і Світом, де людина є лише копія, проекція гри космічних первнів. Логіка цього руху, як і в інших випадках, призводить до того, що зміст теорії аксіології стає предметом наукового розгляду; над реальною мовою реальних цінностей вибудовується метамова; цінність більше не є визначним духовним зусиллям, а завдається через набір певних теорій, що описують механізм функціонування (М. Вебер); і врешті-решт сама цінність починає поставати як методологічний інструмент аналізу буття (соціального, зокрема).

Змістова нез'ясненість «значущісного шару» (труднощі, пов'язані із цим на методологічному рівні, можуть перетворюватися і перетворюються через плюралізм як самих цінностей, так і способів їх аналізу (Дильтай, Парсонс). Можливо, це й так, але логіка реальних (а не теоретичних) подій вказує на тен-

денцію звуження кількісних параметрів ціннісного шару буття до кількох фундаментальних сенсових настановлень, значущих принаймні для більшості соціальних систем нетрадиційного типу. Коректніше, отож, було б говорити про коливання певного набору цінностей довкола значущого «ядра» на достатньо тривалих часових інтервалах. Процеси, що перебігають у самому «ядрі», під сьогодні ще мало вивчені й можуть стати темою спеціального дослідження. Але простежується (і то достатньо виразно) от що. По-перше, зміст значущого «ядра» на рівні, який фіксується у понятті «цінність», набуває перетвореної форми (за Мамардашвілі), і будь-яка цінність у культурі має певну символічну природу. Звідси — «віяло» культурних цінностей є, образно кажучи, не більш як цивілізований «опаунок», і дія на значуще ядро через цінність як її перетворену форму може бути різною й непередбачуваною і частіше до самого ядра може взагалі не доходити. По-друге, у стані криз (екологічної, соціально-політичної, економічної тощо) «радіус» ядра звужується до найпростіших онтологічно значущих сенсів. (Загальна кількість їх, одначе, ніколи не дорівнює нулеві.) У структурі особистості різноманітність культурних ціннісних зорієнтовань звужується до «найпростіших», зменшуючи не лише їхню «номенклатуру», а й кількість можливих комбінацій.

Наш підхід у розгляді життєвих цінностей ґрунтується на останній заувазі. Не аналізуючи всіх причин постання цього підходу, зазначимо лише дві, на нашу думку, істотні. Одна з них є принциповою для етносів, що утворювали колишній Союз, і може бути розглянута як катастрофічне буття. Друга причина закорінена у глобальних процесах, які останнім часом набувають, за опінією низки авторів, катастрофічного характеру (енергетика, екологія...). І в тому, і в тому випадку йдеться, власне, про саме існування людини, що у площині нашої розмови може розглядатися в термінах «виживання».

Візьмемо за вихідне, що виживання під сьогоднішню пору є одним з онтологічно значущих настановлень, і спробуємо простежити процес пошуку кількісних показників, корельованих (певною мірою та за припустимих похибок) із ділянкою онтологічно значущих сенсів, ядром цінностей індивіда.

За вихідний пункт нашого дослідження візьмемо індивідуальне переживання. Індивід чуттєво переживає світ. Одначе ми уводимо умовину, за якої світ переживається — це настановлення «виживання» і, отже, вже у вихідному пункті переживання світу є неадекватним реально заіснувалому за змістом. На кожний момент переживання відпочатково «додано» якість «захищеності» або «незахищеності» індивіда. Трохи прояснімо цей термін. Захищеність — не є онтологічною характеристикою світу. То є стан переживання світу суб'єктом за умовин виживання суб'єкта переживання. Світ у цьому разі може перебувати у будь-якому зі своїх станів, тобто бути невизначеним, але стан суб'єкта є обмеженим відпочатково, і його переживання, внаслідок цього, мають особистісний характер, що і фіксується поняттям «захищеність». Іншими словами, світ назавгал «байдужий» до себе, позаяк не має просторово-часової «фігури», тоді як будь-яке із його локальних, індивідуальних утворень передбачає як фундаментальну свою просторово-часову вираженість, тобто «обмеженість». Остання, на нашу думку, і є онтологічним підмурком емоційного, особистісного ставлення

до світу. Від самого початку оцей особистісний коефіцієнт переживання структуриє всю сукупність переживання на певний момент по осі між пунктами: (а) переживання себе у світі як захищеного і (б) переживання себе у світі як незахищеного. Стан (а) ми розглядаємо як тотожний поняттю «цінність» за сенсом. Однак чергування переживань, їхній порядок укорінений як в індивіді, так і у світі. Ця укоріненість зумовлена тим, що на фундаментальнім рівні світ є упорядкованим, структурним. Ми умовно приймаємо трирівневу структуру світу: а) речевий рівень, де світ фіксується як такий, що складається з окремих частин, які є зовні вираженими й надаються до спостереження та вимірювання «цілком і без решти»; б) соціальний рівень, де світ постає як система взаємодій та відносин (стосунків), що підлягає фіксації у плані виникнення якості «кооперативності», або «цілого»; в) духовний рівень: світ виявляє себе сам як єдине ціле із власною метою; прості відносини тут поступаються місцем рефлексійним, що й засвідчує виникнення цілості. Зрозуміло, що захищеність індивіда «зав'язана» на фундаментальну структуру світу. Понад те, захищеність індивіда залежить від сенсу кожної із фундаментальних структур. Отож, захищеність може бути розглянута як міра адекватності життєвих настановлень індивіда щодо фундаментальних структур. Спробуймо зафіксувати сенси фундаментальних структур, якщо за основу взяти самоцінність та абсолютність переживання індивіда; іншими словами — його життя. Світ переживається за умовини, що живе індивід і живе світ.

У такому разі для світу загалом його сенс є його засада, тобто те, на чому він є уґрунтований. На нашу думку, сенс за цієї ситуації може бути виявлений у дихотомії «життя — не-життя».

Структурованість сенсів відбувається відповідно до структур світу, що їх розглянуто вище, і становить таку систему:

а) речевий рівень: сенсовий стрижень будь-кого на цім рівні фіксується у понятті «існувати»;

б) соціальний рівень: сенсовою домінантою тут є формальна рівність існування будь-кого стосовно будь-кого іншого, — або свобода, проста, але необхідна умова функціонування цілого;

в) духовний рівень: існування на цім рівні означене не як просто вільне, але цілісне, або як стан «бути-в-цілому».

Таким чином зафіксуємо сенсову структуру світу, беручи до уваги та постійно враховуючи, що це є не різні сенси, але структура сенсу світу, сенсова структура «життя — не-життя»: існування, свобода, цілісність. На індивідуальнім рівні така, сенсова організація виявляє себе у скерованості та кодифікації його відповідно до означених рівнів:

а) на речевому рівні механізм захищеності скерований всередину предмета або організму; ціннісне — це все те, що підтримує функціонування мене як ось такого; існувати означає перебувати у просторово-часовій тожсамості. Захищеність тут розглядається як механіка природної ідентифікації, що є вищою цінністю цього рівня;

б) на кооперативному (соціальному) рівні цінність будь-кого як «предмет» його власної діяльності перебуває поза його «природною оболонкою», його

мета, засада його існування — формальна рівність частини цілому. Захищеність тут трансформується у механізм культурної ідентифікації за вектором: традиція — норма — право (наразі ці терміни витлумачувано радше як соціально-практичні, а не юридичні);

в) на духовному рівні життєва цінність індивіда як його захищеність тотожна «захищеності» світу як цілості. Світ є самоціннісний, а точніше, абсолютною цінністю є «Я-у-світі» — цілісність. За механізм ідентифікації тут, на нашу думку, править такий «орган» душі, як совість.

Отже, механіка захищеності може бути розглянута як механізм ідентифікації індивіда із базовими сенсами структури світу. Сама процедура ідентифікації, одного разу здійснена, набуває загальнозначущого характеру та вигляду символу. Звідси: ідентифікація на різних рівнях та у різних базових структурах може розглядатися через сукупність символів. Значущість символу і може бути виражена величиною, бо сам символ є сталість — пропорція ідентифікації. Символ є константа ідентифікації, позаяк незалежно від його кількісних параметрів (більше чи менше значущих) ідентифікація індивіда із базовими сенсами відбувається постійно й упродовж усього життя. Символ заступає собою процес ідентифікації і термін «цінність» означає тут лише кількісні (а точніше, логічні) параметри — кількість часу, витраченого індивідом на ідентифікацію із сенсами базових структур. Потрібно зауважити, що час тут — константа, бо йдеться не про астрономічний час, а про кількість індивідуальних зусиль, витрачених на той чи інший сенс. Кількість ця зостається для індивіда незмінною пропорцією, за допомоги чого він проникає до онтологічно значущого сенсу.

Який же прагматичний, а не метафізичний сенс усіх оцих розмірковувань для соціології цінностей. Наші міркування стосовно цього можна звести до таких тез, розгорнений виклад яких може бути змістом наступної праці. На підставі викладеного вище:

1. Ми пропонуємо ймовірнісний підхід у визначенні поняття «життєва цінність», що виражається фіксацією «цінності» як символу ідентифікації — «перетвореної фігури» онтологічно значущого ядра людської духовності.

2. Кількісні параметри символу ідентифікації — підґрунтя інструментарію соціології цінностей. Момент принциповий та принципово суперечливий через кількісну неоднозначність суб'єкта значень можуть бути розглянуті у двох варіантах:

а) «локус» (за Мамардашвілі) духовного життя — відносно тривке утворення, фіксоване досить невиразним поняттям «час духовного зусилля». Термін «темпоральність» тут є двосенсовим, позаяк (як зазначено вище) то не є тривалість, а є духовна константа, у внутрішнім просторі якої «триває» життєва цінність. Час її існування є тотожним часові її утворення: незмінюваний духовний еталон, щодо якого постійно витрачаються величезні життєві та духовні сили індивіда;

б) просторово-часовий фокус символу:

— вимірність символу, різні способи знаходження цінності;

— часова локалізація символу, різні способи вимірювання «сили» цінності; частота розподілу символу на життєвій осі, різність кінцевих та вихідних життєвих настановлень і т. ін.

3. Зі співвідношення символу та онтологічно значущого ядра за ймовірнісного способу їхнього зв'язку можливі принаймні три апріорно встановлювані закономірності:

а) чим значущішим є символ, тим менша онтологічна та практична ймовірність його реалізації;

б) за будь-якої катастрофи (що передбачає знак «мінус») кількість символів не дорівнює нулеві;

в) зникнення перетвореної форми (символу) або межовий випадок уможливорюються за спрощення значущого ядра до дихотомічної домінанти, наприклад, «життя — смерть».

Отримано/received 29.05.2023

ЮРІЙ ПРИВАЛОВ

Життєві цінності

У пропонованій статті зроблено спробу ймовірнісного підходу до розгляду поняття «життєві цінності», що знайшло відображення у розумінні «цінності» як механізму ідентифікації індивіда із базовою структурою світу.

«Цінність» фіксується автором як символ ідентифікації — «перетворена фігура» онтологічно значущого ядра людської духовності.

Символічна природа ідентифікації, на думку автора, з одного боку, вказує на спільне (з усіма духовно значущими утвореннями) для «цінності» культурне підґрунтя, яке, з іншого боку, дає змогу застосовувати соціологічні методи до спостереження та опису даного феномену.

Ключові слова: ідентифікація, поцінювання, цінність, значущість, цілісність, свобода

YURII PRYVALOV

Life values

The proposed article attempts to consider the concept of «life values» using a probabilistic approach, which finds its reflection in understanding of «value» as a mechanism for identifying an individual with the basic structure of the world.

The author defines «value» as a symbol of identification, a «transformed figure» of ontologically significant core of human spirituality.

According to the author, the symbolic nature of identification, on one hand, indicates a common cultural foundation (shared with all spiritually significant formations) for «value,» and on the other hand, allows for the application of sociological methods to observe and describe this phenomenon.

Keywords: identification, assessment, value, significance, integrity, freedom